IORGA

DRUMURI VECHI

CONFERINȚĂ ȚINUTA
:: LA ȘCOALA DE ::
PODURI ȘI ȘOSELE

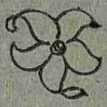

CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC
Tipografie, Legătorie și Editură
București :: :: :: :: :: :: 1920

www.dacoromanica.ro

N. IORGA

DRUMURI VECHI

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ
:: LA ȘCOALA DE ::
PODURI ȘI ȘOSELE

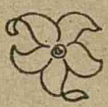

CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC
Tipografie, Legătorie și Editură
București :: :: :: :: :: :: 1920

www.dacoromanica.ro

DRUMURI VECHI

Conferință ținută la Școala de Poduri și Șosele de N. IORGA.

Domnilor colegi și dragi tineri,

Să mă iertați dacă nu vă aduc nici măcar toată experiența mea de istoric în ce privește drumurile și podurile de odinioară, pentru că intenția mea de a scormoni mai larg în materialul pe care l-am tipărit a fost înșelată de scurtimea vremii. Fac, deci, ce pot și ce mi-a ingăduit timpul să pot face cu siguranța că se pot găsi mult mai multe lucruri decît ce voiu fi în stare să vă înfățișez astăzi, din masa foarte mare de lucrări tipărite privitoare la trecutul nostru.

Cred că lucrurile pe care o să vi le pot spune ar găsi un mai adînc răsunet la d-voastră dacă s'ar fi făcut de multă vreme ce visam să fac eu, cînd aveam mai mult timp la îndemînă, și pe care oricînd ar trebui să se găsească cineva pentru a-l face. Iată ce: între lecturile mai potrivite pentru oricine, și pentru tineret în deosebi, ca și pentru tineretul care prin ocupația lui o să aibă datoria să cutreiere țara, făcînd drumuri și poduri noi, cum se cade pentru o țară nouă, ar fi foarte interesant să se afle o culegere a vechilor călători la noi —, nu în limba originală, ci fiecare călătorie să se traducă în bună limbă românească, și, aș adăugi, să fie așa tradusă, încît fiecare

www.dacoromanica.ro

să apară cam în limba din timpul acela—, pentru ca să nu se întîmple ca în descrierea unei călătorii făcute pe la 1500 sau 1600 să se înfăţişeze cine ştie ce limbagiu de gazetă din timpul nostru, care, cum ştiţi, se numeşte limbă românească, dar, evident, n'are mult amestec cu limba românească de acum, şi îucă mai puţin cu cea de atunci. Ar fi de cel mai mare folos educativ, ar fi o complinire a cărţii de istoria Romînilor şi de geografie, dacă toate aceste călătorii, unele dintr'însele extrem de interesante, ar fi traduse româneşte. Atunci multe lucruri care se pot spune într'o conferinţă ca aceasta s'ar înţelege mult mai bine decît atunci cînd n'are cineva amintirea unor astfel de lecturi.

Călătoriile acestea sînt foarte multe; o samă erau tipărite de multă vreme; acelea care se înfăţişează în cărţi întregi; altele sînt în fragmente risipite prin deosebite colecţii de documente, şi rămîne cineva uimit că tot se mai descopăr. Acum cîteva zile d. Caragea de la Grumăzeşti, care se coboară dintr'o familie ce a dat Domni principatului Ţerii-Româneşti, dar ramura din care se coboară dumnealui a fost înstrăinată multă vreme de ţara aceasta, d. Caragea, întorcîndu-se aici şi ocupîndu-se cu lucrurile româneşti, mi-a comunicat, acum cîteva zile, că a mai găsit doi călători, cu totul necunoscuţi, iar descrierea făcută de d-sa mi-a comunicat-o pentru a se tipări în «Revista istorică».

Deci în scrieri netipărite se găsesc încă o mulţime de lucruri privitoare la noi.

Evident, cu totul altfel este cînd un istoric înfăţişează el lucruri din cutare vreme, mai ales dacă istoricul este mai abstract şi din scrisul lui nu poţi vedea realitatea de loc, şi cu totul altfel cînd lucrurile se văd cu ochii unui contimporan.

Cum zic, o foarte bună iniţiare şi o complectare a studiilor de istoria Romînilor ar fi existenţa unei astfel de colecţiuni de călători, dar pînă atunci,

www.dacoromanica.ro

dacă nu se oferă alt prilej de a întregi cele ce vreau să vi le spun astă seară, vă veţi mulţumi şi cu atît.

Iar cine ar vrea să se lămurească deplin cu privire la aceste călătorii ar putea întrebuinţa o carte foarte bună, a cării tipărire din nenorocire a fost oprită de împrejurări, mult mai prielnice pentru atîtea cărţi rele: un fost elev al meu, pe timpul cînd eram foarte tînăr, d. Sadi Ionescu, acum funcţionar la Academia Romînă, se apucase, sînt vre-o douăzeci şi mai bine de ani, să pregătească o lucrare de doctorat la mine. Pe atunci Universitatea nu era aşa de filantropică, nu cruta sănătatea studenţilor pănă a suprima şi tesa de licenţă, şi mai mult pe cea de doctorat (surîsuri); pe atunci se învăţa ceva mai bine, şi se îngăduia să se obosească tînărul, dînd şi o lucrare pentru licenţă. Cum d. Sadi Ionescu era un om deosebit de harnic, s'a apucat de lucru, şi dintr'o cercetare care putea cuprinde cîteva coale de tipar a făcut o întinsă operă care, poate şi din causa proporţiilor, n'a putut fi tipărită toată, rămănînd în manuscris nouă părţi din zece. E o frumoasă lucrare, în care se arată cum se chema fiecare călător ce a fost pe la noi, cînd a călătorit, cîte ediţiuni sînt din cartea lui, şi se da apoi o analisă, pagină cu pagină aproape, a cuprinsului călatoriei. A tipărit repertoriul acesta pănă pe la 1650, iar tot restul, care formează un formidabil manuscris, se găseşte nepublicat pănă acum — nu ştiu dacă din vina dumnealui, ori din vina noastră a tuturor, ori din vina fatalităţii, cum e foarte adese ori soarta cărţilor bune şi folositoare. Acei cari vor lucra pe sama lor, se pot adresa d-lui Sadi Ionescu, om foarte darnic în ce priveşte manuscrisul d-sale, pe care-l folosesc unii, dar nu-l tipăreşte nimeni.

După aceste lămuriri privitoare la călătorii în ţerile noastre considerate 'n generalitatea lor, să venim la însuşi obiectul acestei conferinţe.

www.dacoromanica.ro

Dacă ar vrea să fie cineva complect, ar trebui să o pornească de la vremile cele mai vechi, — dar, să nu se înspăimînte nimeni, mă voiu sili ca în această călătorie oboseala să fie cît mai mică.

Onor. auditoriu, judecînd cineva după drumurile de acum, ar crede că noi sîntem de puţină vreme iniţiaţi în aceste avantagii ale civilisaţiei (ilaritate); cu toate acestea sîntem oameni cu drumuri foarte vechi, mai vechi chiar decît admirabilele drumuri romane pe care, în liniile lor principale, le cunoaşteţi, dar al căror traseu n'a fost urmărit pănă acum cu atenţie. Ar fi de sigur cercetări de făcut, care ar da resultate foarte frumoase şi ar putea îmbogăţi atîtea musee, dacă ar sta cineva să desfacă stratul de pămînt care acopere măcar vechile drumuri romane. În Ardeal s'au făcut cercetări de străini, de arheologi unguri, cari au scos ceva material la iveală, dar ele au fost cu totul insuficient făcute. Unele săpături s'au făcuf şi la Sarmiseg tusa : mai mult la localităţi decît la drumurile propriu-zise. Acestea însă se cunosc foarte bine după izvoarele antice, între altele după vestita hartă cunoscută supt numele de peutingeriană, pentru că un German, Peutinger, a tipărit-o cîndva. Pa basa «tabulei peutingeriane» şi după alte izvoare istorice putem şti perfect liniile care străbăteau Ardealul şi o parte din vechiul principat al Ţerii-Românesţi, partea de dincolo de Olt, căci, în ce priveşte partea de dincoace de Olt, drumurile erau mult mai puţine şi mai slabe, — drumuri în barbarie, pe cînd celelalte drumuri în Imperiu, deosebire foarte importantă. În ce priveşte Moldova, a fost un timp cînd cineva îşi închipuia că vechi drumuri romane nici n'au existat pe acolo, fiindcă nu sînt însemnate în aceleaşi izvoare; faptul însă că se găseşte în unele părţi ale Moldovei, ici şi colo, cîte o comoară de monede care nu sînt numai romane din vremea Imperiului, dar unele şi din

www.dacoromanica.ro

vremea Republicii şi chiar cîteva dintr'însele mai vechi decît epoca romană, aceasta arată că oricum, mergeau drumeţi cu scopuri de negoţ şi, prin părţile acestea.

Apoi, cuvîntul «drum» la noi e mai vechiu decît epoca romanică: acest cuvînt este grecescul «dromos», care în sensul acesta s'a păstrat pînă în timpul nostru la poporul grecesc. Aceasta nu înseamnă fără îndoială că admirabila civilisaţie grecească de pe malul Mării Negre ar fi pătruns şi în părţile noastre; aceasta înseamnă numai că între acele cuvinte greceşti care au ajuns la Tracii din interior, la acei semi-barbari cari au fost cei mai vechi locuitori ai părţii nordice şi răsăritene a Pe insulei Balcanice şi dintre cari Geţii şi Dacii au locuit prin regiunile noastre, a trecut în limba noastră cuvîntul grecesc *dromos*, admiţând că el însuşi n'ar veni din lumea tracică. Aşa încît, atunci cînd Romanii au pătruns în tara Dacilor, ei au găsit şi drumuri de comerţ, care evident n'or fi fost ca drumurile ce le făceau Romanii, dar negustorii se mulţămesc şi cu mai puţin decît legionarii, şi au găsit în acelaşi timp familiarisarea populaţiei cu acest articol de civilisaţie care este drumul.

Cît priveşte terminul de «cale», acest cuvînt face parte din vocabularul popular: „cale întoarsă". Întrebuinţarea specială a cuvîntului, de pildă în „Calea Victoriei", este însă cu totul recentă, şi de model italian.

În afară de «drum», care este străvechiu, în afară de «cale», care este romanic, dar n'are cu totul acelaşi sens cu «drum», cunoaştem «cărare», «potecă», «cărăruşă», «potecuţă», — fel de fel de mijloace de comunicaţie care sînt mai mult poetice şi locale decît practice şi generale.

Acum, orice drum comportă şi *poduri*, — chiar cînd n'are nevoie de poduri aşa de mari cum sînt

www.dacoromanica.ro

podurile cu care mîndria noastră națională, de cîtăva vreme, a împodobit chiar drumurile acelea care puteau să aibă poduri mai puține, și ceva mai mici, și mai puțin imposante.

În ce privește podul, limba noastră a creat o dualitate lexică interesantă între «pod», slavon, și «punte», română. *Pod* e totdeauna acela ce se întîlnește pe drumul pe care merg negustori, ostași; «punte» a ajuns să aibă mai mult un sens sătesc, muntos; puntea e mai puțin decît podul în vechea întrebuințare a graiului romînesc. Puntea a fost întrebuințată mai mult în sens de legătură neapărată peste o prăpastie, peste un curs de apă între două frînturi ale aceluiași drum. Pe urmă cuvîntul «punte» a căpătat fel de fel de înțelesuri pe care nu le avea odinioară: de exemplu cînd funcționarii mai fac o a treia zi de nelucrare din ziua care se află între două serbători, un înțeles pe care „punte" nu l-a avut niciodată la noi în vremea veche. (ilaritate), pentru că în vremea veche erau mai puțini funcționari sau, la dreptul vorbind, vremea veche n'avea de loc funcționari, cu sau fără „punți".

Acum, după aceste considerații de vocabularîu, de limbă, care pot lămuri asupra timpurilor în care izvoarele noastre lipsesc, să venim la epoca în care izvoarele vorbesc, deși nu spun tot ce am dori să aflăm de la dînsele.

A fost un timp, foarte îndelungat, în care străinii tac asupra noastră și în care noi înșine nu vorbim despre noi pentru că nu eram un Stat destul de civilisat, ca să creadă că este nevoie să transmită urmașilor povestirea lucrurilor sale într'un anume moment.

În treacăt pot spune că teoria după care Romînii și-au strîns toate ale lor și s'au ascuns prin văi de munți, iar, cînd veniau barbarii, scoteau nasul să se convingă ce fel de oameni veniseră, pentru ca, pe urmă, cu foarte mare groază să se

www.dacoromanica.ro

ascundă în peşteri, ceia ce pare că e foarte lăudător pentru trecutul glorios, al neamului nostru, teoria aceasta este falsă, cu desăvîrşire falsă. Nici barbarii nu se speriau de noi, de cît eram noi de civilisaţi (surîsuri), şi nici noi de barbari, de cît erau ei de sălbateci.

Noi, fiind oameni puţini, cuprinşi în mai puţin loc şi averea fiindu-ni atît de redusă, teritoriul nostru fiind atît de mărgenit, nu atrăgeam prea mult privirile altora, şi nu li se da impulsul de a ne invada. De sigur că şi în «epoca întunecată» a evului mediu — căci, totdeauna cînd se zice „evul mediu", se închipuie o epocă foarte întunecată, şi la noi în special (ilaritate)! —, am avut o agricultură, pănă foarte sus în munte, pe platouri, şi aceasta este cea mai bună dovadă că vechea cultură nu dispăruse; în acelaşi timp sînt atîtea probe că aproape fiecare bucată de pămînt pe care o ocupăm acuma, a avut vechi locuitori romîni şi în timpurile cele mai grele, aşa încît s'a continuat vechea viaţă potrivit vechilor datini ce se putuseră desvolta din amestecul tracic al unor strămoşi cu amestecul romanic al celorlalţi strămoşi; ba prin unele părţi trăiam mai liberi decît în anume epoce istorice, în care atîtea izvoare sînt, dar nu ca să spuie lucruri mulţămitoare despre noi.

A venit însă un moment cînd din nou ne-am găsit în plină lumină istorică, prin veacul al XIV-lea, de pe la 1330—1350 înnainte.

S'a observat cu dreptate — şi am spus-o mai de mult — că întemeierea Principatelor noastre, întăiu principatul Ţerii-Romăneşti la Argeş, pe la 1300, şi pe urmă principatul Moldovei, la Baia, pe la 1360, a fost în legătură cu o arteră de comerţ care trecea de la Miazănoapte la Miazăzi, sau mai bine cu cele trei ramificări ale ei care s'au diferenţiat pe urmă, trecînd prin principatul muntean, pe lîngă una sau două altele care treceau prin Moldova.

www.dacoromanica.ro

Aici, în Muntenia, era drumul Sibiiului, care, pe malul Oltului, se îndrepta către Dunăre: se trecea Oltul la Slatina si se ajungea la punctul corespunzător Nicopolei din Peninsula Balcanică, la Turnu-Măgurele, cum zicem astăzi. Un alt drum venia de la Braşov, care şi el se constituise mai de curînd în oraş ca şi Sibiiul, urmă cursul Dîmboviţei, atingea apoi cursul Ialomiţei până ajungea la Tîrgovişte, iar de acolo scobora, căutînd iarăşi cursul Dîmboviţei, către Bucureşti, până atingea Giurgiul, care nu era oraş. Căci San-Giorgio şi celelalte sînt închipuiri de diletanţi pretenţioşi; niciodată n'au mers Genovesii până la Giurgiu: comerţul pe Dunăre, şi mai ales pe la Buda în jos, se făcea de Florentini; Genovesii n'au venit decît până la gurile Dunării, şi ei frecventau mult mai mult părţile Mării Negre, ale Dobrogii, decît chiar gurile Dunării.

Alte ori negoţul se îndrepta către Brăila, care încă de la 1350 avea importanţă şi ne punea în legătură cu toate teritoriile udate de apele acelei Mări Negre.

In ce priveşte Moldova, un drum venia din Cracovia şi Lemberg şi apuca, sau spre Hotin, sau spre Dorohoiu. Dacă apuca prin Dorahoiu, trecea pe la Botoşani şi Iaşi şi străbătea, în vremile cele mai vechi, în diagonală prin ceia ce s'a numit Basarabia la 1812, atingea Tighinea, pe care Turcii au numit-o Bender sau «Poartă», şi răzbia, în sfîrşit, la Caffa, capitala Crimeii, oraş genoves de cea mai mare importanţă în vremea aceia. Marea Neagră toată era genovesă.

Acesta era *drumul tătăresc*, fiindcă atunci Crimeia era tătărească; Genovesii se aşezaseră în cetate pe un teritoriu cumpărat de la stăpînirea Tatarilor în acele părţi. Pe lîngă acesta era şi un *drum moldovenesc*. Drumul acesta mergea către Cetatea-Albă, la limanul Nistrului, către Moncastro al Genovesilor, sau şi către cele două Chilii: Chilia

www.dacoromanica.ro

Nouă în Basarabia şi Chilia Veche în ostrovul unde e o aşezare şi în timpul nostru, Licostomo al Genovesilor. Mai târziu, când Ştefan cel-Mare a perdut Cetatea-Albă, drumul Moldovei a ajuns la Galaţi, şi aceasta este originea prosperităţii Galaţilor, — aşa încît se poate zice că Cetatea-Albă şi Chilia au folosit de pe urma scăderii Caffei, iar Galaţii a luat moştenirea Chiliei şi Cetăţii-Albe, căzute în mîna Turcilor şi cu totul distruse în ce priveşte prosperitatea lor.

Acum drumurile acestea comerciale, a căror legătură corespunde cu începuturile vieţii politice a Romînilor dintr'un principat ca şi dintr'altul, presupun neapărat şi oarecare facilităţi de transport şi condiţii relativ bune pentru mersul negustorilor.

Drumul moldovenesc era bătut de Germani din oraşele Poloniei, căci şi Cracovia şi Lembergul au fost întemeiate cu Nemţi — supt scutul regelui polon, dar cu coloniştі —, şi aceşti Germani au contribuit să creeze oraşe şi în părţile noastre, pe cînd altele au fost întemeiate de Saşii din Ardeal. Aceşti Germani din Galiţia necontenit se întîlniau în Moldova cu carale lor. Am cercetat socotelile oraşului Lemberg, păstrate destul de bine, şi din ele se văd necontenitele legături dintre noi şi Galiţieni încă înnainte de vremea lui Alexandru-cel-Bun. Treceau prin Moldova în Galiţia mărfuri din Sud, mărfuri turceşti şi tătăreşti, mărfuri de dincolo de Mare, stofele scumpe, vinul dulce de Malvasia, pe lîngă cel «valachicum» — *Valachia* era Moldova pentru Poloni. Aceşti Galiţieni cutreierau continuu drumurile noastre. Iar, în ce priveşte legăturile cu Saşii din Ardeal, ele erau încă şi mai strînse, fiindcă nu era vorba aici de articole de lux, ci o bună parte din lucrurile aduse de Saşi se vindeau lumii sărace de la noi, chiar sătenilor, pe lîngă ce fabricau aceştia în casa lor,—mai ales

www.dacoromanica.ro

coase, mantale, de unde vine şi numele de «fleandură» la noi pentru vestitul vechiu postav de Flandra, Flendrisch, cum îi ziceau Saşii, cărora noi li aduceam, în schimb, peşte de la Brăila, produse agricole, lemne. În ce priveşte pe cei de dincolo de Olt, ei aveau crescătorii de porci, şi necontenit vindeau vitele lor şi porcii lor până în Bistriţa Ardealului.

Şi era încă un drum de comerţ de la Braşov spre Moldova, prin care se făceau legăturile cu Ţinuturile ardelene din Nord-Est şi moldoveneşti.

De oare ce aceste căi de comerţ erau foarte mult frecventate, de oare ce negustorii erau atît de numeroşi, încît oraşele moldoveneşti şi munteneşti s'au născut din popasurile lor, trebuie să presupunem că drumurile nu erau cum sînt drumurile din Rusia, care evită şleaul şi o ieau pe cîmpi, până cînd iarna fixează iarăşi drumul oficial. Trebuie să presupunem că, fiind transporturi grele, drumurile reprezintau şi o realitate apreciabilă supt raportul tehnic, că erau noroaie, evident. căci şoselele moderne sînt foarte recente şi nici Francezii nu se puteau lăuda cu ele până în secolul a XVIII-a, dar, în sfîrşit, trebuia să fie o mărgenire a fâşiei de teritoriu pe care se mergea, în condiţii mai mult sau mai puţin acceptabile, de negustorii şi călăuzele de atunci.

Evident, iarăşi, că podurile erau absolut necesare; numele acestor poduri arată începuturi aşa de vechi încît le putem crede că datează de la cele d'intâiu timpuri ale negoţului la noi. Multe au numiri foarte interesante: în cîte un loc s'a legat de «pod» o a doua numire, care face alusie la cine ştie ce împrejurare pe care nu mai e nimeni să o cunoască, dar are un vădit caracter istoric: de pildă «Podul Turcului».

Întrebarea se pune: odată ce erau drumuri, odată ce erau poduri şi odată ce un Ministeriu al

www.dacoromanica.ro

Lucrărilor Publice nu exista, şi nici chiar simtul lucrului public pentru scopuri mai mult sau mai puţin private, cum se înţelege în timpul nostru, *cine se îngrijia de ele?* Explicaţia deci trebuie să se caute în altă direcţie. Nu se poate găsi în izvoarele noastre, care nu sînt desiul de amănunţile pentru aceasta, ci ea s'ar putea găsi numai comparînd împrejurările de la noi cu împrejurările de aiurea, din Apus, cu ceia ce se petrecea în Ardeal prin secolul al XV-lea, ori cu ceia ce era în Polonia, în Ţinuturile de dincolo de Nistru, care pe atunci aparţineau regatului Poloniei, în Podolia, de pildă, care era o provincie a regatului, cu ce se petrecea în Germania, de unde venia o bună parte din mărfurile care, prin Saşi, treceau în părţile noastre.

Se pare că drumurile erau lăsate în sama negustorilor. Concepţia nu este întru totul aceia din timpul nostru, dar această concepţie avea o bună parte de dreptate, în sensul că noi ne-am obişnuit ca Statul să le facă toate, dar sînt împrejurări cînd Statul, ori nu poate, ori nu vrea, ori nici nu vrea şi nici nu poate, ceia ce este casul cel mai obişnuit, sau mai este şi casul cînd Statul n'are *curajul* să vrea şi nu se pricepe.

Atunci particularii se adresează presei, se plîng în întruniri publice, dar nu se gîndeşte mai nimeni la un lucru, că şi el este o parte de Stat, şi, dacă generalitatea Statului, minus categoria din care face parte el, nu se interesează de un lucru, s'ar putea ca *acea* clasă, *acea* categorie să înlocuiască Statul. Evident, este mult mai practic să crezi în Dumnezeu de sus şi în Statul de jos, dar se întîmplă ca Dumnezeu să fie prea sus şi Statului să-i lipsească mijloacele de a face ce se aşteaptă tot de la dînsul.

Negustorii pe atunci ştiau să se ajute între ei, şi probabil că de la iniţiativa lor porniau toate lucrările care priviau pietruirea drumurilor noi,

www.dacoromanica.ro

precum şi întreţinerea drumurilor celorlalte. Aşa a fost în tot secolul al XV-lea, şi chiar în epoca, atît de bogată pentru Moldova, a lui Ştefan-cel-Mare. Ştefan a luat o sumedenie de bani de la negustorii din Galiţia; toate războaiele pe care le-a cîştigat n'ar fi putut să fie fără a se avea la îndemînă aurul şi argintul ce venia de la acest izvor de bogăţie, al negoţului care străbătea necontenit Moldova. Ţara-Românească, neavînd debuşeul la Mare, n'a putut pune la dispoziţia Domnului mijloace aşa de mari, şi principatul muntean a căzut foarte răpede faţă de Moldova în secolul al XV-lea.

Atunci nu exista un budget public în afară de budgetul Domnului; lucrări de interes public nu se puteau concepe. Domnul întrebuinţa banii pentru a face curţile lui domneşti, pentru a clădi bisericile lui. De fapt, «budgetul Statului» mergea întreg la «Ministerul Cultelor». Ştefan-cel-Mare, care făcea biserici şi lîngă dînsele a eza sn.erită casa lui de reşedinţă şi care în anumite ocasii făcea daruri curtenilor săi sau vecinilor, care cumpăra arme şi stofe pentru ostaşii lui, nu se socotia însă de fel dator să ajute la opera îngrijirii drumurilor.

Aşa încît o ideie din cale afară de strâmbă despre poduri şi drumuri în veacurile al XV-lea şi al XVI-lea nu putem avea.

Cine ar dori să se informeze asupra acestor lucruri are însă izvoarele la îndemîna. Iată am adus aici două din cele cîteva călătorii pe care le avem pentru această vreme. Una este a călătorului frances Bongars, vestit învăţat, care a tipărit o lucrare relativă la cruciate, «Gesta Dei per Francos». Mergînd în Ardeal, de la Braşov a trecut şi la noi, a intrat în legătură cu administraţia de atunci şi avea să ajungă până la Bucureşti, de unde, cu *carăle domneşti*, care duceau tributul, peşcheşul, la Poarta turcească, avea să treacă Dunarea.

www.dacoromanica.ro

La Tîrgoviște a găsit un adăpost la Franciscani. În general străinii catolici aveau obiceiul de trăgeau la mănăstirile călugărilor franciscani sau iezuiți. Acolo erau găzduiți. Și ai noștri aveau putința să se oprească în mănăstiri, obiceiu de care se usează și se abusează până în timpul nostru: obiceiul este a ți se dă ospitalitate trei zile, dar unii întind obiceiul pe o vară întreagă, plătind ceva, dar mai ieftin decît oriunde aiurea. Sistemul acesta de a te așeza într'o mănăstire de călugări sau, dacă ești funcționar la Casa Bisericii, chiar la o mănăstire de maici (Ilaritate), sistemul acesta este de sigur în legătură cu necesitățile drumurilor odinioară, cînd nu era cu putință să petreacă cineva aiurea — în înțelesul onest al cuvîntului — decît în mănăstiri.

Astfel și călătorul nostru a stat aici până s'a odihnit și și-a putut continua calea. Popasul următor a fost la București. Plecase Luni din Brașov, la București a ajuns Joi. S'a presintat Domnului, care l-a întrebat dacă n'are cadouri pentru dînsul și a pus să i se deie *tain* de la Curte.

Acest obiceiu, care se întîlnește în tot Orientul, nu era o dovadă de mărinimie, ci o absolută necesitate a timpului cînd nu existau restaurante și un străin nu știa unde să se hrănească: atunci, dacă el era un oaspete de cinste, i se dădea tainul. Cînd ai noștri treceau în Ardeal, Sfatul Brașovului sau al Sibiiului făcea la fel, și în socotelile Sașilor se păstrează însemnarea peștelui și lămîilor ce se dau celor de la noi trecuți peste munți: pribegi, boieri, vlădici, călugări, negustori veniți din Țara-Românească și Moldova. Printre alte cheltuieli era apoi și cheltuiala lemnelor, căci ai noștri făceau un abus de lemne așa de mare, încît pe vremea lui Mihai Viteazul, mergînd o samă de oameni de ai lui într'un oraș din Apus, s'au asfixiat: au astupat cahla așa de bine, după ce au făcut atîta foc, încît a doua zi au fost găsiți morți.

www.dacoromanica.ro

După ce Bongars primeşte taim de la Curte, Marele-Postelnic vine la dînsul şi-i iea hîrtiile. Ca tălmaci au funcţionat nişte Ragusani, locuitori din Ragusa de la Marea Adriatică, care şi astăzi are superbe rămăşiţe din evul mediu, — un oraş din cele mai interesante de visitat şi pentru cladirile sale şi pentru cadrul de natură africană care încunjură din toate părţile oraşul. Negustorii aceştia ragusani veniau foarte adese ori la noi încă de pe la 1440 măcar.

Apoi călătorul nostru a urmat acele «cară domneşti», care mergeau la Stambul. Ni spune că a trecut pe un pod Dîmboviţa şi pe un altul Argeşul, în drumul care mergea către Giurgiu. Unul din aceste poduri s'a păstrat pănă mai dăunăzi pe drumul Călugărenilor; un alt pod vechiu l-am apucat şi eu în tinereţa mea în Moldova veche, podul care ducea la Suceava; lumea care mergea să se închine Sfîntului Ioan cel Nou de acolo străbatea un pod închis din toate părţile, un adevărat gang acoperit, — care a fost desfiinţat fără a i se fi luat fotografia. Ba unul din podurile acestea vechi îl poate vedea cineva şi acum la mănăstirea Cernica, şi acest pod de stejar, care resista foarte bine la trecerea trăsurilor şi chiar utomobilelor, datează din timpurile bune ale Cernicăi, de pe la 1800.

Francesul nostru, deci, a găsit carăle şi a ajuns cu ele la Giurgiu: de acolo drumul nu ne mai interesează.

Acesta este drumul *muntenesc*. Iată acum şi drumul *moldovenesc*.

Tot un Frances, şi anume François de Pavie senior de Fourquevaulx, care a jucat un rol în zilele lui, vine în Moldova în 1585 şi descrie ţara supt multe aspecte, înnainte de toate supt acesta al drumurilor. Sosit pe la Cetatea-Albă, pe care o înfăţişează, el porneşte apoi prin pustiul Basarabiei, pe vremea aceia cu satele extrem de rare, şi

www.dacoromanica.ro

se îndreaptă către Prut, ca să meargă la Iaşi.

Ce a văzut în părţile acestea este cu adevărat admirabil. Descriera lui e de tot interesantă, strămutîndu-ne în mijlocul naturii acesteia frumoase în toată puterea sălbătăciei sale. A văzut «puţini oameni, sărac îmbrăcaţi, cu piei de oaie, avînd picioarele înfăşurate, în loc de încălţăminte de piele, în piei crude sau în muşchi de scoarţe de copaci, legate de-asupra şi dedesupt cu sfori. E opinca pe care nu ştie cum s'o lămurească. Se mira cu cîtă greutate mergeau bieţii oameni din causa opincii.... Cred că este o închipuire, căci oamenii noştri tot timpul au mers mai bine cu opinca decît cu altceva.

Nouă zile se întrebuinţează ca să se ajungă de la Cetatea Albă până la Ţuţora pe Prut.

Se descrie apoi Iaşul —, dar nu interesează din punctul nostru de vedere. In această călătorie însă mai este un pasagiu interesant supt raportul drumurilor.

Sînt fetele care trec în cărucioare pline cu ouă, pe care ar fi fost în stare a călca fără se le strice. Poarta pe cap flori, ca să arăte că sînt de măritat. Caluţii iuţi le poartă pe drumurile rele până ce ajung la sătucul depărtat.

Evident că, pentru secolul al XVII-lea, izvoarele sînt foarte multe, şi unele dintr'însele deosebit de interesante. Dar amănunte nouă nu se întîlnesc în ce priveşte drumurile, şi de aceia n'avem niciun motiv să ne oprim asupra lor.

Dar este ceva care trebuie adaus: anume că drumurile noastre pe vremea aceasta s'au schimbat în multe din rosturile lor supt noua influenţă culturală, care nu mai e cea apuseană, ci una *răsăriteană*. În loc să fie influenţa germană adusă de Saşi şi, întîmplător, de Unguri cari au stat lîngă Saşi în Muntenia şi chiar în Moldova ori în aceiaşi Moldovă, prin Nemţii din Galiţia, avem influenţa

www.dacoromanica.ro

turcească, venită prin Levantini din Pera, Cipru şi Creta, venită prin Greci, venită prin Turci sau Armeni, din regiunile Orientului musulman.

Nu ni dăm sama pe deplin de influenţa mare pe care a avut-o cultura turcească în secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea asupra noastră. Sîntem deprinşi să vedem mai mult părţile caricaturale ale acestei influenţe, căci orice influenţă în decădere capătă un aspect caricatural, ceia ce nu înseamnă că şi înnainte domina acest caracter. Orice se desface dintr'o civilisaţie, şi se transformă într'alta, se înfăţişează ne la locul lui, şi prin urmare ridicul. Pălăria înnaltă sau cravata roşie pe care o pune un negru care se dispensează de alte piese de îmbrăcăminte sînt ridicule, dar aceasta nu înseamnă că în sine cravata roşie e ridiculă sau că o pălărie cilindru stîrneşte tot atîta rîs cînd e în legătură cu o îmbrăcăminte completă.

Civilisaţia turcească în totalitatea ei e foarte interesantă, fiindcă într'însa se întîlnesc două din elementele cele mai serioase ale culturii umane: un element venit din Răsăritul Asiei, cum e toată cultura mongolă, adusă din Asia centrală în Ţinuturile lor, şi, al doilea, Turcia a fost moştenitoarea cu turii bizantine, nu numai foarte respectabilă, dar prin faptul că resuma atîtea culturi anterioare, de cel mai mare interes. Cultura aceasta turcească avea apoi, mulţămită Islamului, şi unele părţi de valoare morală.

De oare ce Turcii au moştenit pe Bizantini şi Bizantinii au moştenit pe Romani, evident că lucrul public avea un sens la dînşii, dar lucrurile cele mai frumoase ale civilisaţiei turceşti nu sînt făcute de Stat, ci de particulari. De sigur că în lumea aceasta turcească erau funcţionari abusivi, dintr'o mulţime de motive, pe care nu e nevoie să ne ducem în Turcia secolului al XVII-lea ca să le cunoaştem. În afară de aceasta fruntaşii Statului turcesc erau oameni ridicaţi prin hasard şi intrigă,

www.dacoromanica.ro

şi acei cari se ridică aşa au apetituri extraordinare (ilaritate). Dar toţi aceşti Paşi, Viziri, beglerbegi turci din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, în loc să poată lăsa averea lor moştenitorilor şi urmaşilor lor, trebuiau să o treacă Sultanului, şi acesta se îngrijia ca moartea să se producă la momentul oportun. Problema financiară în Turcia nu era deci aşa de gravă. Îndată ce era deficit, Sultanul se gîndia care este cel mai gras la pungă din persoanele care puteau fi operate imediat, şi averea ajungea îndată 'n stăpînirea Statului. Era astfel o listă continuă de persoane capabile de a contribui la însănătoşirea finanţelor Statului.

Fiindcă cei cu averi ştiau, prin urmare, ce-i aşteaptă, ei se îngrijiau de fericirea semenilor; se îngrijiau să facă aşezăminte caritabile.

E foarte frumos că avem spitalele admirabile de la noi: ele represintă un înnalt sentiment de dărnicie şi de milă a aproapelui la poporul nostru, dar aceasta e în strînsă legătură cu obiceiul luat de la Turci. Şi, dacă foarte multe au fost şcolile de fundaţie privată, era iarăşi un obiceiu venit din lumea turcească. E foarte frumos cînd înt l-neşti de-a lungul drumului fîntîni ridicate pentru iertarea păcatelor ori pentru ispăşirea unei crime, dar acesta este iarăşi un obiceiu care vine din lumea turcească. O întreagă operă de ajutorare s'a desfăşurat, grandioasă supt raportul arhitectural şi artistic, în toată Împărăţia otomană. Toată Peninsula Balcanică este plină de astfel de opere, îndeplinite în folosul tuturor de momentanii deţinători ai puterii şi bogăţiei în Împeriu. Bosnia, de exemplu, cuprinde încă operele lui Mohammed Socoli, născut în părţile acestea: fiece mare demnitar căuta să împodobească satul lui de naştere, oraşul unde văzuse lumina zilei, împrejurimile acestor localităţi, provincia de unde plecase.

Atunci, supt influenţa turcească, au început şi la noi lucrări de felul acesta. De pildă Podul În-

www.dacoromanica.ro

nalt, unde izvoarele vechi spun că s'a dat lupta de la 1475, e datorit lui Gavril, fratele lui Vasile Lupu, şi soţiei lui, care poartă frumosul nume de Liliana.

În felul acesta am ajuns în secolul al XVII-lea la o mai largă răspîndire a călătoriilor, mult mai lesnicioase decît înnainte. Cînd au mai venit după aceasta, de la 1700 înnainte, Fanarioţii, oameni trăiţi între Turci, dintre cari mulţi fuseseră în situaţii servile, pe lîngă ctitorii de biserici s'au adaus şi ctitori de fel de fel de foloase, obşteşti, ca fîntîni, poduri, drumuri.

Dacă vrea cineva să aibă o ideie despre un drum făcut în Moldova în secolul al XVIII-lea, găseşte destul de multe descrieri, dar iată una mai puţin cunoscută, care acum douăzeci de ani s'a tipărit în Buletinul Societaţii de Geografie, călătoria făcută de un Polon, contele Mniszek, Mare-Şambelan lituan, prin Moldova, în anul 1753.

La Hotin, căci el venia din sus, trimisul e întîlnit de doi dregători cari întovărăşesc pe călător. Innainte de a sosi la Iaşi, soseşte Postelnicul într'o trăsură de gală; după aceasta altă trăsură a Domnului pentru ambasador însuşi; trăsura e întovărăşită de Hatman cu oastea moldovenească, ce mergea de o parte şi de alta a trăsurii.

De toate părţile stătea lumea şi aştepta. Străzile, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, erau făcute din lemn de stejar; de aceia se şi ziceau «poduri». Erau întru toate alcătuite ca un pod şi supt bîrnele de stejar se grămădia apa de ploaie şi murdăriile, iar, cînd trecea vre-o trăsură mai grea, tot podul, de la un capăt la altul, tremura în ţîţîni, împroşcînd noroiul ce se strecura printre bîrne. Oricum, era un avantagiu faţă de vechea stradă fără bîrne de lemn, fără pietriş, în care se rupeau roţile trăsurii.

Aspectul drumului e întru cîtva deosebit de as-

www.dacoromanica.ro

pectul, mult mai modest, al drumului din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea.

In secolul al XIX-lea, pe care abia l-am isprăvit, am întrat în astfel de imprejurări; n'am schimbat, până într'o epocă relativ nouă, felul de traiu din veacul precedent, şi prin urmare nici din aspectul drumurilor acestui veac.

Ca să se vadă cum se călătoria la noi la 1819, s'ar putea ceti călătoria cutărui trimes prusian, foarte important, care venia de la Constantinopol, străbătînd toată Ţara-Românească, contele de Schladen (Hurmuzaki, X). Acest călător a apucat drumul Argeşului, care a fost teribil pentru căruţa de paradă pe care i-o dăduse Domnul. S'a înfundat într'un noroiu înspăimîntător, de a trebuit să se cheme oamenii din sate pentru a scoate pe Escelenţa Sa, căruia, cît era de ambasador la Constantinopol, îi înghetase inima cînd s'a văzut pierdut prin mlăştinile Argeşului.

Interesant e şi faptul că acuma drumul cel vechiu se schimbă, că începe să se întrebuinţeze acela care ducea la Turnu-Roşu, pe cînd înnainte toată circulaţia cu Ardealul se urmă mai ales pe la Bran. De la un timp se mai făcea şi drumul prin Văleni şi Cheia; iar drumul Predealului, aşa de întrebuinţat acum, era total neutilisat şi neutilisabil; pe acolo treceau numai ciobani cu turmele, căci erau păduri straşnice, şi mănăstirea Sinaia, pierdută în mijlocul codrilor, a fost întemeiată mai mult ca loc de adăpost pentru nenorociţii drumeţi pe cari i-ar fi încunjurat hoţii şi cari ar fi căutat un refugiu undeva. Şi mai era un drum vechiu prin Buzău, pe unde, la 1599, a trecut Mihai Viteazul în Ardeal.

După sfîrşitul epocei fanariote începe o eră nouă: Domnii cei d'intăiu ai epocei regulamentare

www.dacoromanica.ro

au căutat să introducă, nu numai administrația după sistemul rusesc împrumutat de la Francesi, dar și tot ce privește înlesnirile drumurilor, clădirile publice. S'a ajuns astfel la ușurarea călătoriilor, din ce în ce mai dese. Inovația s'a făcut supt influența lui Chiselev, care era mult mai mult Frances decît Rus: în Rusia lui s'a simțit mult mai străin decît la Paris, unde s'a dus mai tărziu ca ministru plenipotențiar.

Printre Domnii cari s'au format la școala lui Chiselev a fost Barbu Știrbei, unul dintre cei mai mari gospodari pe cari i-a avut vre-odată neamul românesc în epoca lui modernă. Am cercetat hîrtiile lui, acum distruse de ocupația germană, și am tipărit două volume din cele mai caracteristice.

Dintr'însele reiese o grijă de cele mai mici amănunte administrative, pe care zădarnic ar căuta-o cineva la oricare dintre predecesorii, contimporanii sau urmașii lui.

Predecesorii lui Știrbei în Muntenia, adecă Bibescu și Alexandru Ghica, au contribuit și ei la această modernisare a principatului. Iar, în ce privește Moldova, Știrbei a avut un rival în Mihai Sturdza.

Dacă Grigore Ghica a fost interesat din punctul de vedere al ideilor politice, nici pe departe n'a avut chibzuința pe care a avut-o predecesorul său. Ghica era un romantic sentimental, a cărui sănătate fisică și intelectuală nu era perfectă; adăpostit în Apus, el s'a sinucis, chinuit de mania persecuției. Prin felul cum a guvernat însă el poate susține comparația cu Domnul muntean, așa de meritos, despre care a fost vorba înnainte.

Cu aceasta noi am ajuns la pragul timpurilor asupra cărora judecata nu se poate rosti încă și, în orice cas, nu este în intenția mea să înnaintez dincolo de epoca Regulamentului Organic. Atîta voiu mai spune că în timpul cînd toată opera de

www.dacoromanica.ro

poduri şi şosele a început că se facă la noi, în acelaşi timp şi oraşele şi-au schimbat aspectul. Incă de după 1820, înnainte de Regulamentul Organic, au început a se face străzi în Bucureşti, unde au lucrat străini cari făcuseră cele d'intâiu propuneri practice. Supt cei doi Domni regulamentari apoi tot ceia ce părea ruinat din causa vechimii a început să fie făcut din nou, în condiţii deplorabile pentru vechile monumente istorice, care, dacă erau ruinate, rămîneau totuşi frumoase, pe cînd reparaţiile făcute supt Bibescu şi Ştirbei de arhitecţi străini, au fost negarea frumuseţei de mai înnainte.

* * *

Iată ce pot spune izvoarele asupra trecutului, ce învăţături se pot lua din trecut pentru imensa operă de refacere pe care avem a o îndeplini, şi pentru unificarea unor elemente smulse atît de civilisaţii care s'au închegat azi împreună. Alte lucruri le poate spune şi experienţa celor cari vă învaţă în cei d'intâiu paşi, îndreptaţi de rîvna patriotică a d-voastră pentru îndeplinirea acestei părţi din opera viitorului.

(Stenografiat de H. Stahl.)

www.dacoromanica.ro

Prețul 2 Lei

www.dacoromanica.ro